

e-ISSN: 2651-3595

kalemlname

10. Yıl

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

10/20
Aralık 2025

DergiPark
AKADEMİK
SÖBIAD

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL
SIA
Scientific Indexing Services

EBSCOhost
Academic
Resource
Index
ResearchBib

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2651-3595

Cilt [Volume]: 10

Sayı [Issue]: 20

Aralık [December] 2025

Dergi Eski Adı: Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

Previous Title: *The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty*

(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

Kapsam: Sosyal Bilimler-Dinî Araştırmalar

Scope: Social Sciences-Religious Studies

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

Period: Biannually (June & December)

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca

Publication Language: Turkish, English, Arabic, German

Kalemlname, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Kalemlname is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; Türkçe-İngilizce başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 200 kelime) ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an Turkish-English title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 200 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

10. Yıl

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences

Esmâü'l-ef'âlin Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı, İçerdiği Manalar ve Fonetik İ'câzı

Servet DEMİRBAŞ

Doç. Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü

Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Ankara, Türkiye

servetdemirbas@aybu.edu.tr

orcid.org/0000-0001-6415-2140

Yazarlık Katkısı: %100

Öz

Kur'an-ı Kerim, nüzul dönemi Araplarının kullandığı fesih Arapça ile inmiş olsa da üslup ve cümle yapısıyla beşer dilinden ayrı bir mahiyettedir. Kelimelerin seçimi, cümlelerin tertibi, tanzimi, lafız-mana dengesi ve fonetik ahengiyle muhataplarının akıllarına, ruhlarına ve duygularına tesir etmesi; onun dil, üslup ve ses ahengi yönüyle olan i'câzını ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de lafız ve mana dengesinin duygulara yöneldiği kelime ve cümle türlerinden biri de esmâü'l-ef'âldir. En genel manada "fiil manası taşıyan isimler" olarak tanımlanan esmâü'l-ef'âl; mastar, zarf, câr-mecrûr ve esvât gibi farklı köklerden türetilmiş olup i'câz ve mübalağa yönleriyle öne çıkmaktadır. Kendilerindeki ses yapısı muhatabı etkilemeyi hedeflerken konuşanın içinde bulunduğu ruh hâlini de yansıtmaktadır. Esmâü'l-ef'âl, Kur'an-ı Kerim'de i'câz, mübalağa ve tekit başta olmak üzere çok farklı anlam alanları oluşturmak için kullanılmıştır. Bu çalışmada esmâü'l-ef'âlin tanımına, dilbilimsel yönüne ve Arap dilindeki kullanımına kısaca değinildikten sonra Kur'an-ı Kerim'de esmâü'l-ef'âl olduğunda ittifak edilen lafızların içerdiği manalar ayetlerin bağlamına bağlı kalınarak gramer, anlama delalet, i'câz ve fonetik yönleriyle incelenmiştir. Bazı rivayet ve dirayet tefsirleri metin analizine tabi tutularak müfessirlerin esmâü'l-ef'âl hakkındaki yorumları aktarılmıştır. Bu lafızların içerdiği manaların mübalağa ve ihtisar ile birlikte konuşmacının içinde bulunduğu psikolojik durumu ve duygularını ortaya koymakla birlikte muhatapları etkilemeye yönelik olduğu görülmüştür.

Değerlendirme:

2 Dış Hakem (Çift Taraflı Körleme)

Benzerlik Taraması:

Bu makale, intihal.net ile taranmıştır. İntihal içermediği tespit edilmiştir.

Etik Beyan:

Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

Tarafsızlık:

Makalenin yayın sürecinin tüm aşamalarında bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınmıştır.

Çıkar Çatışması:

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman:

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Bildirim:

kalemlnamedergi@gmail.com

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayıncı:

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Atıf:

Demirbaş, Servet. "Esmâü'l-ef'âlin Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı, İçerdiği Manalar ve Fonetik İ'câzı". *Kalemlname Dergisi* 10/20 (Aralık 2025), 185-203.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Mana, Esmâü'l-ef'âl, Mübalağa, Fonetik İ'câz.

The Use of Asmā' al-Af'āl in the Qur'an, Their Meanings, and Phonetic Inimitability

Servet DEMİRBAŞ

Assoc. Prof.

Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Divinity

Department of Basic Islamic Studies

Ankara, Türkiye

servetdemirbas@aybu.edu.tr

orcid.org/0000-0001-6415-2140

Authorship Contribution: 100%

Abstract

Although the Qur'an was revealed in the eloquent Arabic spoken by the Arabs of the revelation period, its stylistic and structural features transcend human linguistic norms. Its miraculous nature (i'jāz) is manifested through the precise selection of words, syntactic arrangement, balance between wording and meaning, and phonetic harmony that collectively influence the intellect, emotions, and spirit of its audience. Among the linguistic phenomena illustrating this eloquence are asmā' al-af'āl-nominal forms that convey verbal meanings. Defined as "nouns bearing the sense of verbs," asmā' al-af'āl derive from various linguistic categories such as verbal nouns (maṣḍar), adverbs (ẓarf), prepositional phrases (jār-majrūr), and sound words (aswāt). These forms are characterized by their conciseness (ijāz), intensity (mubālagha), and expressive power, simultaneously reflecting the speaker's psychological state and evoking emotional responses from the listener. This study provides a linguistic and contextual analysis of asmā' al-af'āl within the Qur'an, focusing on their grammatical, semantic, rhetorical, and phonetic dimensions. By examining the interpretations of both transmitted (riwāyah) and analytical (dirāyah) exegetical sources, it explores how classical commentators understood the expressive and affective roles of these forms. The findings indicate that asmā' al-af'āl serve not only to intensify meaning and emphasize the divine message but also to convey the speaker's inner emotions and psychological states, thereby enhancing the Qur'an's rhetorical and aesthetic impact.

Reviews:

Two External Reviews (Double-blind)

Plagiarism Checks:

The article was checked with intihal.net and found to be free of plagiarism.

Ethical Statement:

This article was prepared in accordance with scientific and ethical principles.

Impartiality:

Scientific impartiality was maintained throughout all stages of the publication process.

Conflicts of Interest:

No conflict of interest was declared.

Funding:

No funding, grant, or other support has been received.

Complaints:

kalemlnamedergi@gmail.com

Licence:

CC BY-NC 4.0

Publisher:

Kırıkkale University Faculty of Islamic Sciences

Cite as:

Demirbaş, Servet. "The Use of Asmā' al-Af'āl in the Qur'an, Their Meanings, and Phonetic Inimitability". *Kalemlname Journal* 10/20 (December 2025), 185-203.

Keywords

Exegesis, Semantic Content, Asmā' al-Af'āl, Hyperbole, Phonetic I'jāz.

Giriş

Bütün diller ortaya çıktığı coğrafyanın şartları ve kültürü içinde gelişmiş ve ait olduğu toplumun dışı yansıyan en önemli hazinesi olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arapça da nüzul dönemi Araplarının yaşam tarzlarını, kültürlerini, örf ve adetlerini içeren zengin bir dildir. Bu dili kullanan Kur'an-ı Kerim, birçok ayette kendisini her türlü çelişkiden uzak ve anlaşılır Arapça kitap olarak nitelemiştir.¹ Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'in nazmı, cümle yapısı, kelime hazinesi ve anlam içerikleri genellikle nüzul döneminde kullanılan dil ve sosyo-kültürel ortam içerisinde oluşmuştur.²

Kur'an-ı Kerim, şiir ve edebiyatın en zirve noktalara ulaştığı Cahiliye toplumunda gelişen dili kullanarak bir taraftan onun bir benzerini getiremeyecekleri konusunda muhataplarını acz içinde bırakmış,³ bir taraftan da Arapçanın her yönden gelişmesine en büyük katkıyı sunmuştur. Kullandığı kelimeler, terkipler, cümle yapısı, nazmındaki eşsiz lafız ve mana örgüsü ve ifade üsluplarıyla Arapçanın canlılığını daha da güçlendiren Kur'an-ı Kerim, farklı lehçelerde konuşulan dili birleştirerek dilde ve edebiyatta birliği sağlamıştır. Arapçayı bölgesel bir dil olmaktan çıkararak evrenselleştirmiş, buna bağlı olarak dil bilimlerinin ortaya çıkmasını ve Arapçanın kurallara bağlı bir dil hâline gelmesini temin etmiştir. Kur'an-ı Kerim, bunlarla birlikte dili "konuşma ve gramer hataları" anlamına gelen "lahn"den korumuş, i'câz ve i'câzın en mükemmel hâlini temsil ettiği için belâğatin gelişmesinde en büyük amil olmuştur. Arap diline yeni meseller kazandırmış ve olumlu etkiler ve katkılar sunmuştur. Kur'an-ı Kerim, dilde yaygın olarak kullanılan kelimelere yeni alanlar açarak Arapçaya daha geniş bir kullanım alanı kazandırmıştır. Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'de kendi buyruklarını vahiy yoluyla Hz. Peygamber'in dilinden insanlara ulaştırırken ilk muhatapların daha önce bilip kullandığı lafızlara çok kere yeni anlamlar yüklemiş, bir kısmının anlamını daraltırken bazılarının anlam alanını da genişletmiştir.⁴

Lafzi bir hitap olan Kur'an-ı Kerim'i anlamamanın en önemli şartlarından biri, onun dili olan Arapçayı temsilleri, teşbihleri, deyim ifadeleri, mecaz ve kinayeleri, gramer ve belagatiyle bilmektir. Kur'an-ı Kerim'in indiği toplumun ve dönemin sosyal olgularını ve kültürünü bilmek onu anlamamanın önemli unsurlarındandır.⁵ Tefsir tarihine bakıldığında, günümüze ulaşan ilk dönem tefsir çalışmalarının daha çok *Vücûh ve nezâir*, *Mecâzû'l-Kur'ân*, *Gârîbü'l-Kur'ân* ve *Meânî'l-Kur'ân* gibi isimlendirilmelerle dilbilimsel alanda olması bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Ulûmü'l-Kur'an alanında eser telif eden müfessirler, Kur'an-ı Kerim'i anlamak için öncelikle Arapçayı ve nüzul dönemi Araplarının kültürünü özümseyerek ona dilbilimsel açıdan yaklaşmanın gerekliliği üzerinde durmuşlardır.⁶

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla geldiğinde sözlü bir hitap olduğundan daha çok muhataplarının duygularına ve ruhlarına yönelmiştir. Onun yazılı bir metin hâline gelmesi daha sonra gerçekleşmiştir. Sözlü bir hitabın telaffuzundaki fonetik vurgular çok kere yazılı bir metinde ifadesi mümkün olmayan tesirler meydana getirmektedir. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'i anlamaya çalışırken şu anda elimizde bulunduğu şekliyle yazılı bir metin olmanın ötesinde ilahi hitap hâlini

¹ Yûsuf 12/2.; Tâhâ 20/13.; ez-Zümer 39/28.; el-Fussilet 41/3.

² Şahin Güven, "Kur'an Dilinin Özellikleri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Ocak 2012), 7-20.

³ el-Bakara 2/23.

⁴ Halim Öznurhan, "Kur'an'ın Arap Diline Tesiri", *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, ed. Mustafa Çağırıcı (İstanbul: Kuramer, 2019), 115-145.

⁵ Mehmet Yaşar, "İbn Hazm'ın Kur'an'ın Dil ve Üslûp Özelliklerine Yaklaşımı", *Mütefekkir*, 8/15 (Haziran, 2021), 165-187. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.939288>.

⁶ Ebû İshâk İbrahim eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şer'î'a* (Kahire: Dâru İbn Affân, ts.) 2/65.

anlamaya çalışmak gerekmektedir. Çünkü yazılı bir metin, daha çok dilin statik yapısı içinde gelişerek söylenmek istenen manayı aktaran bir söz dizimi olurken; sözlü hitapta ise, mana sözün dinamik yapısı ve tabii bağlamında olguları yorumlayarak gerçekleşmektedir.⁷ Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'i anlamaya çalışırken onun sözlü hitap olmasını, ifade biçimlerini ve üslup özelliklerini iyi değerlendirmek gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in öne çıkan üsluplarından biri kuşkusuz "az lafızla çok anlam ifade etmek" manasına gelen i'câz yönüdür. Bu i'câz unsurlarından biri de konuşan kişinin psikolojik durumunu yansıtan ve muhataplar üzerinde önemli etkiler bırakan vurgulu ve mübalağalı ifade türlerinden biri olan esmâü'l-ef'âldir. Kur'an-ı Kerim'de diğer ifade üsluplarına nispetle daha az kullanılmış olsa da esmâü'l-ef'âl, kendine özgü ifade tarzı ve fonetik yapısıyla geniş anlamlar ve tesirler içermektedir. Bu anlamları ayetlerin bağlamına göre tespit etmek Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Bu manalar özellikle meal ve çeviri çalışmalarına önemli katkılar sunacaktır. Bu çalışmada öncelikle esmâü'l-ef'âlin kavramsal çerçevede tanımı yapılacaktır, Arap dilinde farklı kullanımları üzerinde durularak anlam içerikleri tespit edilecektir. Daha sonra dilbilimsel tefsir bağlamında esmâü'l-ef'âlin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları ve anlamları üzerinde durulacaktır.

Esmâü'l-ef'âlin Arap dili ve gramerindeki yeri ve önemiyle birlikte Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları ve içerdiği anlamlar hakkında Arap dünyasında farklı çalışmalar mevcuttur.⁸ Türkçe yapılmış tez ve makale çalışmaları ise esmâü'l-ef'âlin sadece Arap gramerindeki yeri ve kullanımı ekseninde olmuştur.⁹ Bu çalışmalar esmâü'l-ef'âlin Kur'an-ı Kerim'de kullanımlarını tefsir ilmi bağlamında müfessirlerin görüş ve yorumlarını, esmâü'l-ef'âlin fonetik i'câzını içermemektedir. Bu çalışma, tefsir ilmi bağlamında, Kur'an-ı Kerim'de esmâü'l-ef'âl olduğunda ittifak edilen lafızların farklı kullanımlarını, içerdiği manaları ve fonetik i'câzını ele alarak araştırdığı için diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. Esmâü'l-Ef'âlin Tanımı ve Arap Dilindeki Kullanımı

Dilbilimciler "tek bir mana karşılığında vazı' edilen; tek bir manaya delalet eden lafız" şeklinde tanımladıkları kelimeyi isim, fiil ve harf/edat olmak üzere üçe ayırmışlardır. İsim, bağımsız olarak tek başına bir anlam ifade eden, zamandan bağımsız kelimedir. Tenvin, lâmü't-tarif, harf-i cer, tâu'l-merbûte ve nida harflerinin dâhil olması, cümle içinde fail, mübteda ve muzâf konumunda gelmesi ismin en belirgin özelliklerindendir. Fiil, bağımsız olarak tek başına bir eylem iş ve oluş ifade eden, üç zamandan birisine delalet eden kelimedir. Fiil, isme ait özelliklerden hiçbirini kabul etmez. Fiil, her zaman mûsned yani yüklem durumundadır. Harf/edat, kendi anlamını ancak diğer kelimelere bitişmek suretiyle ifade eder. Harfler isme ve fiile ait özellikleri taşımaz."¹⁰

Arapçada bir de manası fiil olup, fiil işlevi ve görevi yaptığı hâlde fiilin özelliklerini taşımayan lafızlar vardır. Bunların bazıları mastar, bazıları ses, diğer bir kısmı da zarf ve câr-mecrûr olup genellikle

⁷ Güven, *Kur'an Dilinin Özellikleri*, 12.

⁸ Arap dünyasında esmâü'l-ef'âl ile ilgili yapılan çalışmaların bazıları şunlardır: Muhammed Abdullah Cebr, *Esmâü'l-ef'âl ve esmâü'l-esvât fi'l-lügati'l-arabiyye* (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1980).; Eymen Abdürezzâk eş-Şevâ, *Mu'cemü'l-esmâü'l-ef'âl fi'l-lügati'l-arabiyye* (Dımaşk: Matbûâtü Mecmei'l-Lügati'l-Arabiyye, ts).; Meryem Hasen İbrâhim, *Esmâü'l-ef'âl beyne'n-nazariyye ve'l-istimâl* (Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2003).; Züheyr Muhammed el-Arûd, "Esmâü'l-ef'âl fi'l-istimâl-i'l-Kur'ânî", *Mecelletü Câmiatü'l-Aksâ li'l-ulûmi'l-isaniyye*, 22/2. (2018).; Fâtıma Abüzzehe Abülcelil, "Mazâhiru'd-delâle es-savtiye li esmâü'l-ef'âl fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm", *Mecelletü't-Teslîm* 26/2, (1444).

⁹ Türkiye'de gramer bağlamında esmâü'l-ef'âl konusuyla ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı şunlardır: Nevzat Hafız Yanık, "Arap Dilinde İsim Filler" (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1988; Ali Yılmaz, "Arapça'da İsim Filler" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2001), 379-391.; Mehmet Sıdkı Özap, *Arap Dilinde İsim-Fiil ve Câmîd-Filler* (Bursa: Emin Yayınları, 2016).

¹⁰ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Hâcib, *Kâfiye* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011), 1-2.

ismin özelliklerini taşıyan sıra dışı kelimelerdir. İlk dönemlerden itibaren bu tür kelimelere müfret kalıbıyla “ismü'l-fiil” cemi olarak “esmâü'l-ef'âl” diye isim verilmiştir. Bunların telaffuzları, fonetik yapıları, kullanımları ve düalist yapıları (lafızlarının isim, manalarının fiil olması) diğer Arapça lafızlara pek uymadığından içerdikleri manalarda daha vurgulu ve daha etkileyici olmanın yanı sıra mütekellimin ruh hâlini ve psikolojisini de yansıtır durumdadır.

Sîbeveyhi (ö. 796/180) *el-Kitâb*'da herhangi bir tanım yapmadan “Fiilin İsim Olarak İsimlendirildiği Bâb” başlığı altında bu lafızlar hakkında genel bilgiler vermiş ve bunları isim kategorisinde değerlendirmiştir.¹¹ Kûfeli dilbilimciler esmâü'l-ef'âlin hades/iş, oluş ve zamana delaletini nazarı itibara alarak fiil olarak kabul etmişlerdir.¹² Basralı dilbilimcilerin çoğunluğu Sîbeveyhi'nin görüşünü benimseyerek bu lafızları isim kabul etmişlerdir.¹³ İlk dönem dilbilimciler esmâü'l-ef'âlin tanımını yapmadan özelliklerinden ve kullanım şekillerinden bahsetmişlerdir. Müteahhir dönem dilbilimcilerinden İbnü'l-Hâcib (ö. 1249/646), *Kâfiye*'de esmâü'l-ef'âli mebni isimler kategorisinde değerlendirerek tanımını şöyle yapmıştır: “ما كان بمعنى الأمر أو الماضي” “Mazi ya da emir manasında olan isimlerdir.”¹⁴ Süyûtî (ö. 1505/911) ise, esmâü'l-ef'âli, fiil gibi amel ederek fâil ve meful alan, zamana delalet eden, ancak fiil gibi çekimi olamayan, müzekker, müennes ayrımı bulunmayan ve kalıpları değişmeyen isimler olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Esmâü'l-ef'âlin asılları isim olduğu için bazılarının ismin özelliklerinden olan tenvin ve lamü't-tarif dâhil olur. Bu isimler marife ve nekre olarak da kullanılır.¹⁶

İbnü'l-Hâcib ve Şârih er-Radî (ö. 1289/688), gibi nahivciler esmâü'l-ef'âlin muzari fiil manasına olmasını ihtiyatlı karşılamış olsalar da¹⁷ cumhurun görüşüne nazaran esmâü'l-ef'âl en çok inşâî kelimeler kategorisinde değerlendirilen emir fiillerinin manasını taşıırken, ihbârî kelimeler kategorisinde olan mazi ve muzari fiil manasına delaleti nispeten daha azdır.¹⁸ Örneğin خُذْ lafzı al-tut, صَ lafzı أَسْكُتْ-sus, عَلَيْكَ lafzı اَلْمُ-kendine sahip ol gibi emir fiillerinin manasını taşımaktadır. Sülâsî fiillerden kıyasî olarak فَعَالٍ /fe'âli veznindeki esmâü'l-ef'âller de emr-i hazır manası ifade etmektedir. تَرَكَ-تَرَكَ gibi lafızlar اَتْرَكَ-terk et, اَنْصُرُ-yardım et ve اَنْزِلْ-in manasıdır. اُفٍّ/üff lafzı اُسْتَحْسَنَ-rahatsız oluyorum, وَا/vâ ve وَاي/vây lafızları اَتَعْجَبُ-hayret ediyorum ve بَخٌّ/behh lafzı اُسْتَحْسَنَ-beğeniyorum-güzel gibi muzari fiil anlamı ifade etmektedir. هَيْهَات/heyhat lafzı بَعْدٌ/ne kadar uzak oldu, سَرِعَ/ser'ane lafzı سَرِيعٌ/ne kadar hızlı oldu ve شَتَّانٌ/şettâne lafzı اِفْتَرَقَ/ayrıldı gibi mazi fiil anlamını içermektedir.

Esmâü'l-ef'âlin bir kısmı هَيْهَات/heyhât ve شَتَّانٌ/şettâne gibi herhangi bir asıldan menkul ya da ma'dûl olmaksızın doğrudan ism-i fiil olarak vaz' edilen ve kullanılan lafızlardadır. Kur'an-ı Kerim'deki esmâü'l-ef'âlin bir kısmı bu kabildendir. Esmâü'l-ef'âlin bir kısmı da başka asıllardan ismi fiil manasına nakledilmiştir. Örneğin, صَهْ/sah, مَهْ/meh ve وَى/vey gibi asılları esvât/ses ve ünlem olan lafızlar daha sonra esmâü'l-ef'âl olarak kullanılmışlardır. Yine اَمَامَكَ/mekânek, اَمَامَكَ/emâmek

¹¹ Amr b. Osmân Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 1/241-242.

¹² Celaleddîn es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 3/81.

¹³ Fâzıl Sâlih es-Samarrâî, *Me'âni'n-nahv* (Ürdün: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/40-45.

¹⁴ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. el-Hâcib, *Kâfiye* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011), 61.

¹⁵ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 3/82.

¹⁶ Muhammed b. el-Hasen er-Radiyyüddîn, *Şerhu'r-Radî li Kâfiye İbni'l-Hâcib*. thk. Yahya Beşîr (Suudi Arabistan: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1417), 2/73.

¹⁷ İbnü'l-Hâcib, *Kâfiye*, 61; Radiyyüddîn, *Şerhu'r-Radî li Kâfiye*, 2/44.

¹⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Mısır: Dâru't-Talâî, 2013), 5/115.; M. Mûcahit Asutay, *Kavram Atlası Arapça I*, ed. Bülent Akot (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 188.

ve دُونَك/dûnek gibi lafızların asılları zarf iken daha sonra esmâü'l-ef'âl olarak kullanılmışlardır. Esmâü'l-ef'âlin bir kısmı da عَلَيْكَ/aleyke ve إِلَيْكَ/ileyke gibi câr ve mecrûrdan menkuldür. Câr ve mecrûrdan menkul olan esmâü'l-ef'âl her zaman hitap harfi olan ك/kâf ile kullanılır. Esmâü'l-ef'âlin bir kısmı da mastarlardan menkuldür. “Mühlet ver-zaman tanı” manasına olan رُوِيَ lafzı, emir manasına ismi fiil olup aslı mastardır. Bu isimlerden ma'dûl olanlar ise muddarî bir kıyas olarak sülâsî fiillerin emr-i hazırlarından فَعَال/f'âli vezninde türetilen esmâü'l-ef'âldir. Ma'dûl olanlar aynı zamanda kıyasî olarak isimlendirilirken diğerleri semâî olarak isimlendirilmiştir.¹⁹

Dilbilimciler esmâü'l-ef'âlin marife ve nekre olması konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Cumhur, bu isimlerin tenvinli, tenvinsiz, marife ve nekre olarak kullanıldığında ittifak etmişlerdir. أُفْ gibi ismi fiillerdeki tenvin “tenvîn-i tenkîr” olup bu isimlerin nekre olmasına delalet eder. Örneğin tenvinsiz olarak sükûn ile okunan صْ/sah bir toplulukta herkesin bildiği bir konunun gelişi güzel dillendirilmemesini ve konuşulmamasını; o konuda sükût edilmesini ifade ederken, tenvili olan صْ/sahin lafzı mutlak bir sükût emridir. Yani herhangi bir konunun konuşulmamasını emreder. Diğer bir ifade ile cezimli صْ lafzı السكوت belirli bir konuda susmaya delalet ederken, tenvinli صْ lafzı سكوت mutlak susmaya delalet etmektedir. “Konuş-konuşmaya devam et” manasına olan إِيْه/îyh ismi fiili, eğer mütekellim ile muhatabın bildiği bir konu hakkında konuşmaya devam edilmesi kastediliyorsa tenvinsiz olarak إِيْه/îyhi şeklinde seslenilir. Ancak herhangi bir konuda konuşulması isteniyorsa tenvinli olarak إِيْه/îyhin biçiminde bir kullanım tercih edilir. Bazı araştırmacılar tenvinle söylenen esmâü'l-ef'âlin manayı ifade etmede daha etkili ve daha mübalağalı olduğunu söylemişlerdir.²⁰

1.1. Esmâü'l-Ef'âlin Faydaları

Esmâü'l-ef'âl, Arap dilinin en önemli ve en etkili unsurlarından biri olup i'câz ve mübalağa yönleriyle öne çıkmaktadır. Ayrıca kendilerindeki fonetik ses yapısı muhatabı farklı şekillerde etkilemeyi hedeflerken konuşanın içinde bulunduğu ruh hâlini de yansıtmaktadır. Esmâü'l-ef'âlin kazandığı bu meziyetler manalarını taşıdıkları fiillerde söz konusu değildir.

Esmâü'l-ef'âl, birçok yönden fiillerden daha kuvvetli ve daha etkilidir. Manayı daha vurgulu, bağlamına göre daha sert ya da daha yumuşak ve mülayim bir tarzda ifade ederler. Bu lafızlar, fiillerin aksine genel olarak cins ve sayı uyumu olmaksızın manayı tek bir lafızla ifade ettikleri için daha etkilidir.²¹ Fiillerin sonuna müzekker, müennes, tesniye, cemi' alametleri ve zamirler bitişirken bu isimlerin sonuna bu alametler genellikle bitişmez. Örneğin “sükût et-konuşma” manasına delalet eden صْ/sah lafzı, emir fiili olan أُسْكُ fiilinden daha etkilidir. Çünkü صْ korku ve endişenin hâkim olduğu durumlarda kesin, tam ve eksiksiz bir susma emrini ya da kalabalık bir ortamda çok önemli bir konuşmayı dinlemek için ortamdaki kişileri etkili bir şekilde susturmayı ifade eder. Bu manalar أُسْكُ emir fiilinde söz konusu değildir. Diğer taraftan muhatap tek kişi de olsa çok kişi de olsa sadece صْ denir.²²

“Yerinde kal-hareket etme” manasında kullanılan مَكَانَك mütekellimin kararlılığını ve işin önemini ifade etmekte aynı manaya gelen أَتَيْتُ مَكَانَك fiil cümlesinden daha kısa ve hızlı hem de daha

¹⁹ Muvefıkuddin b.Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal* (Mısır: Matbaatü'l-Münire, 2001), 4/74; Mustafâ Galâyînî, *Câmiu'd-dûrusi'l-'arabiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 1155.; Mehmet Sıdk Özat, *Arap Dilinde İsim-Fiil ve Câmid-Filler* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 50-55.

²⁰ Radiyyüddîn, *Şerhu'r-Radî li Kâfiye*, 2/45-46.; Samarrâî, *Me'âni'n-nahv*, 4/40-45.

²¹ Samarrâî, *Me'âni'n-nahv*, 4/40-45.

²² Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfî* (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 4/140-142.

mübalağalıdır. Mazi manasına olan esmâü'l-ef'âlde mübalağa ve tekide ilaveten bir de taaccüp ve hayret manası söz konusudur. Örneğin, بعد/uzak oldu mazi fiili manasına olan هيئات ismi fiili “bir şeyin elde edilmesinin imkânsız derecede uzakta olduğunu” hayret, özlem ve taaccüple birlikte ifade etmektedir. Bu manaların hiçbirisi بعد fiilinde söz konusu değildir. Mazi manasına olan diğer esmâü'l-ef'âlde de buna benzer özellikler vardır.²³ Yine شَتَانُ الإِحْسَانُ وَالْإِسَاءَةِ “İyilik ile kötülük ne kadar da birbirinden farklıymış!” cümlesindeki ismi fiil olan شَتَانُ/şettâne, mütekellimin içinde bulunduğu ruh hâlini, onun tehassür ve hayretini ifade ederken, bu manalar افترق mazi fiilinde mevcut değildir.²⁴ افترق fiili ayrılığı salt ve yavan bir surette ifade ederken, شَتَان konuşmacının ruh hâlini yansıtan derin ve birleştirilmesi mümkün olmayan bir ayrılığı ifade etmektedir.²⁵

Esmâü'l-ef'âlde en önemli mana ve kullanım inceliklerinden biri de kelimeyi oluşturan harflerin mahreçlerinden çıkan seslerin muhataplar üzerinde oluşturacağı etkidir. Kelimelerin telaffuzu esnasında mahrece dayalı olarak çıkan sesin manayla birlikte konuşmacının ruh hâline, içinde bulunduğu psikolojik duruma ve muhatapta bırakacağı etkiye katkısı bütün lafızlarda söz konusu olsa da bu etki esmâü'l-ef'âlde daha belirgin bir hâldedir.²⁶ Râdî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra) aslı itibarıyla insandan sadır olan doğal seslerden olup daha sonra esmâü'l-ef'âl yapılan lafızlarla ilgili şu yorumu yapmıştır:

Bu tür sesler kasıtlı olarak bir mana karşılığında konulmuş değildir. Örneğin, bir şeyden hoşlanmayan kişi, göğsünden ف/üf kelimesine benzer bir ses çıkarır. Tiksinildiği bir şeye tüküren kişi ise ت/üf kelimesine benzer bir ses çıkararak tepki yansıtır. Bu lafızlardan her birinin söylenişinde ortaya çıkan ses, kişinin içinde bulunduğu ruh hâline ve o anda ihtiyaç duyduğu tepkiye delalet eder.²⁷

Bu tür esmâü'l-ef'âl Kur'an-ı Kerim'de de kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim, nazmı ve manasıyla her açıdan mu'ciz bir kelam-ı ilahi olduğu için manayı etkileyen fonetik uyum kelimelerinin seçiminde ve bunlardaki seslerin tanziminde en mükemmel şekilde yer almıştır. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'den bir cümlede bir kelimenin yerinde müradifi olan başka bir kelime getirilse manadaki selaset ve letafet kaybolur. Çünkü her bir ayetteki her bir kelimenin telaffuzunda ortaya çıkan sesler manayla irtibatlandırılabilir. Kur'an-ı Kerim'in fonetik i'câzı üzerinde duran Mustafa er-Râfi' (ö. 1937), bu konuda şunları söylemiştir:

Kur'an-ı Kerim'de tek bir harf bile bulunduğu konumda bir mucizedir. Çünkü o harf içinde bulunduğu kelimeyi hatta bulunduğu ayeti veya ayetleri bir arada tutar. İşte Kur'an'ın ebedi mucize olmasının sırlarından biri budur. Ses uyumuna dayalı bu ahenk insan gücünün üstündedir. ...²⁸

Bu durum esmâü'l-ef'âlde de söz konusudur. Şayet bir ayetteki esmâü'l-ef'âlin yerine manasını taşıdığı fiil getirilmiş olsa, o fiil kalıbı esmâü'l-ef'âlin ifade ettiği manayı, fonetik ahengi ve ayetin bağlamıyla ilgili olayı tam manasıyla karşılaması mümkün olmaz. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de sarih fiiller yerine zaman zaman farklı bağlamlarda farklı esmâü'l-ef'âl kalıpları yer almıştır. Bu lafızların telaffuzundan ortaya çıkan ses bütünlüğü ifade edilen mananın daha öz ve etkili olmasına delalet etmektedir.²⁹

2. Esmâü'l-Ef'âlin Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı ve İçerdiği Manalar

²³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/74-75.; es-Samarrâî, *Me'âni'n-nahv*, 4/40-45.

²⁴ Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi* 4/142.

²⁵ Râdiyyüddîn, *erhu'r-Radî li Kâfiye*, 2/46.; Samarrâî, *Me'âni'n-nahv*, 4/40.

²⁶ Fâtıma Abüzzehre, *Mazâhiru'd-delâle es-savtiye li esmâi'l-efâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 44-45.

²⁷ Râdiyyüddîn, *Şerhu'r-Radî li Kâfiye*, 2/45-46.

²⁸ Mustafâ Sâdık er-Râfi', *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973), 150.

²⁹ Fâtıma Abüzzehre, *Mazâhiru'd-delâle es-savtiye li esmâi'l-efâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 44-45.

فَعَالٍ/fe'âli vezninde olanlar hariç tamamı semâî olarak kullanılan esmâü'l-ef'âl, Kur'an-ı Kerim'de lafzi i'câz, mübalağa ve tekit başta olmak üzere farklı anlam alanları oluşturmak için kullanılmıştır. Dilbilimciler ve müfessirler Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı lafızların esmâü'l-ef'âl olduğunda ittifak ederken, bazıları hakkında ise ihtilafa düşmüşlerdir. Çalışmanın hacmi Kur'an-ı Kerim'de kullanılan esmâü'l-ef'âlin tamamını kapsayacak kadar geniş olmadığından bunlar içerisinden üzerinde ittifak edilen, en çok kullanılan ve içerdikleri anlamlar açısından dikkat çekenler Arapça alfabetik sıraya göre ele alınacaktır. Esmâü'l-ef'âlin içerdiği manalara Kur'an-ı Kerim'den seçilen bazı ayetler özelinde değinilerek bu konuda müfessirlerin görüş ve yorumlarına yer verilerek analizler yapılacaktır.

2.1. Üff/أُف

أُف/üff lafzı, Kur'an-ı Kerim'de üç farklı ayette yer almaktadır. Bunlardan el-İsrâ 23. ve el-Ahkâf 17. ayetlerde anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişki ve çocukların onlara verdiği olumsuz tepki bağlamında, el-Enbiyâ 67. ayette ise Hz. İbrahim'in Allah'ı bırakıp hiçbir şeye güç yetiremeyen putlara tapan kavmini ve putları yermek, ayıplamak ve reddetmek anlamında kullanılmıştır. Bu lafız, aslı itibarıyla istenmeyen ve sıkıntı veren şeylere karşı gösterilen bir tepkinin sonucunda insandan çıkan tepki sesi, bir uyarı, reddetme durumu ve memnuniyetsizlik ifadesidir. Bu ses, söyleyenin ruh hâlini yansıtan duygusal bir tepki ifadesi olduğundan lügat âlimleri bu kelimenin birçok farklı telaffuz şekli olduğunu dile getirmişlerdir. İbn Manzûr (ö. 711/1311), أُف/üff lafzının on farklı telaffuzu üzerinde durmuştur.³⁰ Bu lafız dilbilimciler tarafından “aslı ses iken fiil manası taşıyan isimler” kategorisinde değerlendirilmiş ve esmâü'l-ef'âl kılınmıştır.³¹ Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), أُف/üff lafzının etimolojik manasının “kesilmiş tırnak, tırnaklar arasında birikmiş kir ve benzer şeyler gibi pis ve iğrenç sayılan her şey” olduğunu ifade etmiştir.³²

Taberî (ö. 310/923), أُف/üff lafzının farklı kıraat vecihleri hakkında bilgi verdikten sonra ilim ehlinin bu kelimenin manasında ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Bazıları أُف/üff kelimesinin manasını “çirkin, kaba ve nefse ağır gelen söz” olarak açıklarken, bazıları da etimolojik anlamının insana iğrenç gelen “tırnakların arasında birikmiş kir” olduğunu söylemişlerdir.³³ Mâtürîdî (ö. 944/333) ise أُف/üff lafzının “bir kişinin yüzüne karşı söylenmeyen kerih sözden kinaye” olduğu görüşünü öne çıkarmıştır.³⁴ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), أُف/üff lafzının beş farklı manasını nakletmiştir. Bunlar; 1) tırnak kiri, 2) kulak kiri, 3) kesilmiş tırnak, 4) bir şeyi hakir ve küçük görmek 5) yerden alınan değersiz çer çöp. Bu kelimenin diğer bir anlamı ise çürümüş ve kokuşmuş bir şeyin kokusunun hissedilmesi sonucu sıkılmak ve onu kerih gördüğüne dair çıkardığı sestir. Araplar, أُف/üff lafzını bu etimolojik manalarından “insanın canını sıkan, kerih gördüğü, pis ve iğrenç saydığı şey” anlamına nakletmişlerdir.³⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), أُف/üff lafzının muzari fiil manasında ismi fiil olduğunu ve kırk farklı kıraat veçhiyle okunduğunu ifade etmiş, etimolojik anlamları üzerinde durduktan sonra Arapların tevessü' yoluyla bu kelimeyi “istenmeyen ve reddedilen her durum karşısında insanın verdiği bir tepki ifadesi” manasında kullandıklarını söylemiştir.³⁶ Benzer

³⁰ Cemâleddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), 1/95.

³¹ Radiyyüddîn, *Şerhu'r-Radî li Kâfiye*, 2/45-46.

³² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halîl Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010), “ü-f-f”, 28.

³³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmî'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî. (Kahire: Dâdu Hicr, ts), 14/545-547.

³⁴ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 3/147.

³⁵ Cemâleddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 5/23.

³⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr* thk. Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2010), 6/24.

ifadeleri Nisâbü'rî'nin (ö. 1158/553) tefsirinde de görmek mümkündür.³⁷

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle”³⁸ Müfessirler bu ayetteki أَفٍّ lafzının manaları konusunda, sözlük anlamıyla uyumlu farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bunlardan bazıları ayetin anlam bütünlüğü içinde “kötü söz,³⁹ anne babanın yaşlılık hâlinde bakımları yapılırken istenmeyen kerih koku gelmesi durumunda hoşnutsuzluk ve bıkkınlık gösterme”⁴⁰ olarak zikredilmiştir. Ebû Hayyân el-Endelûsî, bu ayetteki أَفٍّ lafzının ismi fiil olup i'câz yoluyla anne ve babanın kalbini kırarak, onları rencide edecek ve onlara eziyet verecek her türlü kötü davranışı içine alan bir lafız olduğunu söylemiştir.⁴¹

وَالَّذِي قَالَ لَوْلَاذِيهِ أَفٍّ لَّكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَكْبِرَانِ اللَّهُ وَبِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا “Anne babasına, ‘Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?’ diyen kimseye anne babası, Allah’tan yardım dileyerek, ‘Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah’ın vaadi gerçektir.’ demekteler. O ise, ‘Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil.’ cevabını vermektedir.”⁴² Bu ayet, tevhit ehli ve mümin ebeveyn ile inkâra kapılan bir evlat arasındaki muhavere ve tartışmayı tasvir etmektedir. Buradaki أَفٍّ lafzı inkârcı evladın ebeveyninin tevhit daveti karşısındaki tutumunu ve ruh hâlini yansıtan bir tepki ifadesidir. أَفٍّ ifadesi, evladın kendisine yapılan tevhit davetinden sıkıldığını, bu daveti reddettiğini ifade etmekle birlikte ebeveynine karşı memnuniyetsizliğini içermektedir.

Enbiyâ suresinde أَفٍّ lafzı “Size de Allah’ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuf olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?”⁴³ ayetinde yer alan أَفٍّ lafzı putlara tapan kavmini kınamak için Hz. İbrahim tarafından kullanılmıştır. Putperestlerin Hz. İbrahim’e, putların hiçbir şeye sahip olmadığını itiraf edip “Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun.”⁴⁴ demeleri üzerine onları ve sapkın inançlarını kınayarak onları bu batıl inançtan uzaklaştırmak için “Size de taptığınız putlara da yuf olsun!” demiştir. Bu ayetteki أَفٍّ lafzı muhatapları ve yaptıklarını kınamak, hafife almak ve küçümsemek anlamlarını içermektedir.⁴⁵ Aynı zamanda أَفٍّ lafzı, Hz. İbrahim’in putlara ve onlara tapan insanlara karşı öfkesini yansıtmakta ve yaptıkları bu sapkınlıktan dolayı canının sıkıldığını ifade etmektedir.⁴⁶

Bu ayetlerde yer alan أَفٍّ lafzı üç harften müteşekkil bir lafız olmakla birlikte çok farklı manaları en veciz şekilde ifade ettiği gibi fonetik açısından da çok önemli bir konumdadır. أَفٍّ lafzı, şiddet sıfatına sahip /f/ hemze harfiyle başlayıp rihvet/yumuşaklık ifade eden şeddeli /f/ harfiyle nihayet bulur. Bu iki ses, söyleyen kişinin ruh hâlini tam olarak tasvir eder. Bunu söyleyen kişi sanki

³⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd en-Nisâbü'rî, *Îcâzü'l-beyân'an me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Ali b. Süleymân (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1997), 1/385.

³⁸ el-İsrâ 17/23.

³⁹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-Kü-tübü'l-İlmiyye, 1424/2002), 2/254.

⁴⁰ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/264.

⁴¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/24.

⁴² el-Ahkâf 46/17.

⁴³ el-Enbiyâ 21/67.

⁴⁴ el-Enbiyâ 21/65.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 3/335-336.

⁴⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an gavâmi'it-tenzîl*. thk. 'Adil Ahmed el-Mevcûd (Riyad: Mektebetü'l-'Abîkân, 1418/1998), 4/153-154.

göğsüne dolmuş öfkesini hemzeyle patlatarak şiddetli bir ses çıkarır.⁴⁷ İşte Allah Teala, İsrâ ve Ahkâf surelerinde, evlatların ebeveynlerin önünde bu tür ses çıkarmalarına izin vermemektedir. Enbiyâ suresinde ise, Hz. İbrahim'in inkârcı kavmine olan öfkesini en veciz bir surette ifade etmesine izin vermektedir. Bütün bunlar, Kur'an-ı Kerim'in fonetik i'câzının eserlerinden kabul edilebilir.

2.2. 'Aleyke/عَلَيْكَ

Harfi cer olan علي/‘alâ ve muhatap zamirinden mürekkep olan عَلَيْكَ/‘aleyke lafzı, الرَّمِّ/kendine sahip ol, ayrılma, sarıl, yapmalısın gibi Türkçe karşılığı olan emir fiili manasını taşıyan esmâ'ül-ef'âldendir.⁴⁸ Kur'an-ı Kerim'de el-Mâide 105. ayette ismi fiil olarak gelmiştir.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فِيمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ” “Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir.”⁴⁹ Bu ayetin sebebi nüzulüyle ilgili farklı rivayetler vardır. Bunlardan biri, iman davetine olumlu karşılık vermeyen ve bu konuda direnen inkârcıların durumuna üzülen müminler hakkında nazil olduğu rivayetidir.⁵⁰ Dilbilimsel tefsirin öncülerinden el-Ferrâ (ö. 822/207), bu ayetteki عَلَيْكُمْ/‘aleyküm lafzının fiil manası taşıyan lafızlardan olduğunu söylemiştir.⁵¹ Ebu'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), عَلَيْكُمْ lafzının manasını “Siz, zorlayacaksanız kendinizi zorlayın, zira siz kendinizden sorumlusunuz, yani siz kendi görevinizi yerine getirin. Başkalarının günahından siz sorumlu değilsiniz.” şeklinde açıklamıştır.⁵² Fahreddîn er-Râzî de (ö. 606/1210) عَلَيْكُمْ lafzının ismi fiil olduğunu söyleyip manasını izah sadedinde şunları söylemiştir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ” “Ey iman edenler siz günaha bulaşmaktan ve günaha ısrar etmekten kendinizi koruyunuz.”⁵³ Diğer müfessirlerin izahları da bu açıklamalara yakındır.⁵⁴

Bu ayette ismi fiil olarak kullanılan عَلَيْكُمْ lafzı içerdiği manaları i'câz yoluyla ifade ettiği gibi fonetik olarak da emir anlamını çok kararlı ve tavizsiz olarak yansıtmaktadır. Çünkü عَلَيْكُمْ lafzının ilk kelimesi olan علي/‘alâ harf-i ceri isti'lâ/üstünlük ifade ettiği gibi ع/‘ayn harfi de mahreç itibarıyla boğaz harflerinden olup en geniş ve en kuvvetli harflerden kabul edilmektedir. Bu itibarla gırtlaktan çıkmaya başlayan bu güçlü sesin içerdiği emir manasının tavizsiz olarak yerine getirilmesinin gerekliliğini içermektedir.⁵⁵ Ayette emir fiili olan الزَّمُوا أَنْفُسَكُمْ/ilmzemû enfüseküm yerinde ismi fiil olarak عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ gelmesinde Kur'an-ı Kerim'in hem îcaz hem de i'câz yönüne işaretler vardır. Buna göre ayetteki يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ cümlesinin “Ey iman edenler! Siz günaha bulaşmaktan ve günaha ısrar etmekten kendinizi koruyunuz. Bu konuda kendinizi zorunlu kılınız, bunu gerçekleştirmek için kendinizi zorlayarak inkârcılardan ayrılınız.” şeklinde yorumlamak mümkündür.

⁴⁷ Fâtıma Abüzzehe, *Mazâhiru'd-delâle es-savtiye li esmâ'il-efâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 44-45.

⁴⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmûb b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, thk. Fahr Sâlih (Ammân: Dâru Ammâr, 2004), 145.; Radiyyüddîn, *Şerhu'r-Radi li Kâfiye*, 2/321-322.

⁴⁹ el-Mâide 5/105.

⁵⁰ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1417/1997), 4/448-449.; Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 2/350. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir>.

⁵¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/322-323.

⁵² Semerkandî. *Bahru'l-ulûm*, 1/463.

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/448-449.

⁵⁴ Nâsuriddîn Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Kahire: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî, 1388/1968), 1/295.; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseffî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bûdeyvi (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1410/1998), 1/480-481.

⁵⁵ Fâtıma Abüzzehe, *Mazâhiru'd-delâle es-savtiye li esmâ'il-efâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 37.

2.3. Mekânek/مَكَانَكَ

İzâfet terkiibinden oluşan مَكَانَكَ lafzı اُتْبِتْ/üsbüt “yerinde kal, dur, kımıldama, bekle” ve benzeri manaları içermektedir. مَكَانَكَ lafzının aslı zarf iken ismi fiil olarak kullanılmıştır.⁵⁶ Kur'an-ı Kerim'de sadece Yûnus suresi 28. ayette yer almıştır. İlgili ayet şu şekildedir:

“Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra şirk koşanlara, ‘Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyin!’ diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, ‘Siz bize tapmıyordunuz,’ diyecekler.”⁵⁷

Dilbilimsel tefsir sahiplerinden el-Ahfeş (ö. 830/215), bu ayetteki مَكَانَكُمْ/mekâneküm ifadesinin “bekleyin” manasında ismi fiil olduğu görüşündedir.⁵⁸ Mâtürîdî, bu ifadenin tehdit ve korkutma içerikli emir olup “Ey müşrikler yerinizde kalın; bekleyin.” manasında olduğunu bildirmiştir.⁵⁹ Benzer bir yorum er-Râzî'de de görülmektedir. Onun مَكَانَكُمْ اُنْتُمْ وَشُرَكَائِكُمْ cümlesine yüklediği mana şöyledir: “Mahşer günü Allah Teala müşrikleri ve onların taptıkları putları tehdit edip korkutarak ‘Yerinizi alın, yerinizden ayrılmayın hesaba çekileceksiniz.’ buyuracaktır.”⁶⁰

Bu ayette sarîh emir fiili olan اُتْبِتُوا مَكَانَكُمْ yerine zarftan menkul ismi fiil olan مَكَانَكُمْ kelimesinin kullanımı müşriklerin hesap günün taptıkları putlarla birlikte hesap vermek için bekletilmeleri hususunu daha etkili ve daha vurgulu ifade etmektedir. Bu vurgulu ifade, aynı zamanda tehdit ve korkutmayı da içermektedir. مَكَانَكُمْ olan ismi fiil ile yapılan emir, güçlü bir zorunluluğu ve kalıcı bir durumu tasvir etmektedir. Fonetik i'câz açısından şunları söylemek mümkündür: مَكَانَكُمْ kelimesinde yer alan ك/kâf harflerinin mahreçlerinden şiddet ve cehir sıfatlarıyla telaffuzları verilmek istenen emrin zorunluluğunu, büyüklüğünü, ciddiyetini ve önemini اُتْبِتُوا/üsbütü emir fiilinden daha etkili ifade etmektedir. İsmi fiil olan مَكَانَكُمْ lafzının telaffuzu esnasında çıkan ses, dinleyen muhataplara “yerinde sabit kalmanın” ne kadar ciddi, kararlı ve zorunlu olduğunu simgelemektedir.

2.4. Vey/وي-Veykeenne/وَيَكَنَّ

وي/vey-وَيَكَنَّ/veykeenne, hayret ve taaccüp manası ifade eden esmâü'l-ef'âldendir. Araplar bu lafzı, genellikle pişmanlık, üzüntü, bazen de uyarı anlamında kullanmışlardır. İbn Manzûr, Sîbeveyhî'den bu konuda şunu nakletmiştir: “el-Halil'e وي/vey kelimesini sordum, o da şöyle dedi: “Her kim pişman olur ve pişmanlığını açığa vurursa, وي/vey der. Bu kelimenin anlamı pişmanlık ve uyarıdır.” Bu lafız, Kur'an-ı Kerim'de el-Kasas 82. ayette şöyle yer almıştır: مَكَانَهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ “Daha dün Karun'un yerinde olmayı isteyenler bu defa, ‘Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!’ der oldular.”⁶¹

Bu ayette iki kere yer alan وَيَكَنَّ lafzının müfret ya da mürekkep olması hususunda farklı görüşler vardır. Ebû 'Ubeyde, Ahfeş ve Taberî gibi ilk dönem müfessirleri وَيَكَنَّ lafzının tek bir lafız

⁵⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/75; Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi'u'd-dûrusi'l-Arabiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l- 'Asriyye, 2005), 1/155.

⁵⁷ Yûnus 10/28.

⁵⁸ Ebû'l-Hasen Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd (Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 1990), 373.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 2/477.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/244.

⁶¹ el-Kasas 28/82.

olup manasının *يَكُنَّ* /bilmiyor mu? olduğunu söylemişlerdir.⁶² Ferrâ, bu ayette yer alan *يَكُنَّ* lafzının müfret ya da mürekkep olması konusunda farklı görüşleri naklettikten sonra, kendisi bunun taaccüp ve hayret manasına olan *وي* /vey ve teşbih edatı *كَنَّ* /kenne den mürekkep olduğunu savunan görüşü isabetli bulmaktadır. Ona göre buradaki *كَنَّ* /kenne'nin manası teşbih değil, ilim ya da zandır. Ferrâ, diğer taraftan bu lafzın *ويك* /veyke ile *أَنَّ* /enne lafzından mürekkep olup manasının “*أنه* /sana yazıklar olsun! Biliyorum ki muhakkak o ...” olduğu görüşüne de yer vermiştir.⁶³ Zemahşerî (ö. 538/1144), *وي* lafzının yapılan hatayı anlamak, içine düşülen durumdan hayrete düşmek ve farkına varmak manasında ayrı bir lafız olduğunu, *كَنَّ* /kenne lafzının ise teşbih ifade eden başka bir edat olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Bu kelimenin okunuşu, vakıf ve iptidasi konusunda da farklı rivayetler vardır. Süyûtî, *وي* /vey lafzı hakkında dilbilimcilerin farklı görüşlerini aktardıktan sonra kendisi şöyle demiştir. “*وي* lafzı önceki ve sonraki nahivcilere göre *أعجب* /hayret ediyorum muzari fiili anlamını taşıyan ismi fiil olup *كَنَّ* edatından ayrı bir kelimedir.”⁶⁵

يَكُنَّ lafzının yer aldığı bu ayet, kendisine verilen mal ve zenginlikle helak edilen Kârûn'un kavminin karşısına büyük bir ihtişamla çıkışını haber veren ayetler bağlamında yer almaktadır. Kârûn, büyük bir kibir ve gururla süslü binekler ve giysiler içinde halkın karşısına çıkınca, dünya malına ve maddi zenginliğe heveskâr kimseler Kârûn'a verilen maddi imkân ve ihtişamın kendilerine de verilmesini istediler. Ona verilen hazinelerin kendilerinde de olmasını temenni ettiler. Onun bu konuda büyük bir nasibi olduğunu düşünüp sahip olduğu servet ve altınların çokluğuna hayret ettiler. Fakat işin sonunda Kârûn'un, bütün mal varlığı ve imkanlarıyla birlikte yerin dibine batırılıp helak olduğunu görünce söylediklerine pişman oldular.⁶⁶

İşte onların içine düştükleri hayret ve pişmanlık hâli ayette ismi fiil olan *وي* lafzı ile ifade edilmiştir. Kâr'un'a heveslenip sonunda onun maliyle birlikte yok olmasına şahit olanlar, hayret ve şaşkınlıklarını *وي* sesiyle dışa vurmuşlardır. Bu ayette, *وي* lafzı söyleniş sırasında çıkan nefesle birlikte şaşkın bir kimsenin iç dünyasını, yaşadığı hayret ve pişmanlığı resmeder gibidir. Bu kelime, yapılan bir hata ve beklenmedik bir durum karşısında hayret ve pişmanlık ifadesi olarak kullanıldığından daha önce Kârûn'un yerinde olmayı isteyenler içine düştükleri yanlış pişmanlığını *وي* diyerek ifade etmişlerdir. İsmi fiil olan *وي* lafzının ifade ettiği bu mübalağalı ve vurgulu anlamın bir benzerini muzari fiil olan *أعجب* veya *ألم تر* fiillerinde görmek mümkün değildir.

2.5. Hâ/Hâum/هاؤم

Kur'an-ı Kerim'de emir manasında olan esmâü'l-ef'âlden biri de *هاؤم/hâum* /ها/hâ lafzıdır. İbn Ya'îş (ö. 643/1245), *ها/hâ* lafzının aslının ses/esvât iken, *حُدْ* /al-tut ya da *تعال* /gel manasında kullanılan ismi fiile nakledildiğini söylemiştir. Muhatabın durumunu bildirmek için kendisine hitap harfi olan *ك* /kâf bitiştirilerek *هاك* -هاك- denir. Bu lafız, *هاء* /hâe şeklinde hemzeyle de kullanılır. Hemzeli formunda tesniye ve cemi' yapıldığında *م* /mîm harfi bitişerek *هاؤم* -هاؤم- şeklinde ifade edilir.⁶⁷ Dilbilimciler ve müfessirler *هاؤم/hâum* /ها/hâ lafzının, *حُدْ* /al-tut ya da *تعال* /gel manasında kullanılan ismi fiil olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu lafız, Kur'an-ı Kerim'de el-Hâkka 19. ayette “*فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِي*”

⁶² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/338-339.

⁶³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/312.

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/527.

⁶⁵ Süyûtî, *Hemu'l-hevâmi*, 1/427.

⁶⁶ Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/246.

⁶⁷ İbn Ya'îş, *Serhu'l-Mufasssal*, 4/43.

okuyun.”⁶⁸ şeklinde gelmiştir.

Mâverdî (ö. 1058/450), bu ayetin tefsirinde ismi fiil olan هَاؤُمْ lafzının içerdiği anlamları, farklı kullanımları ve kıraat vecihleri hakkında bilgi verdikten sonra bu kelimenin sevinç anında davetçiye verilen cevap için kullanıldığı hususuna dikkat çekmiştir. Rivayete göre, Hz. Peygamber, kendisine yüksek sesle seslenen bir bedeviye, sesini uzatarak هَاؤُمْ/Hâum diye cevap vermiştir.⁶⁹ Şirbînî (ö. 1570/977), bu ayetteki هَاؤُمْ lafzının “alınız, tutunuz” manasına ismi fiil olduğunu söyledikten sonra bu ifadenin sevinç ve ferah içerdiğine işaret etmiş, bu manayı ayette sağ taraf ve hayır manasına olan يَمِين kelimesinin desteklediğini bildirmiştir. Çünkü Arapların kullanımında يَمِين lafzı sevinç ve mutluluğun delillerindendir.⁷⁰

İsmi fiil olan هَاؤُمْ lafzının içinde yer aldığı bu ayet, öncelikle kıyameti inkâr eden, yeryüzünde fesat çıkaran ve peygamberleri yalancılıkla suçlayan Âd, Semûd, Lût, Firavun ve Nûh kavimlerinin uğratıldıkları felâketlerden ve kıyamet gününde müminlerin sevinçli, kâfirlerin de dehşetli hâllerinden bahseden el-Hâkka suresinde yer almaktadır. الْحَاقَّةُ/el-hâkka, “mutlaka gerçekleşecek kıyamet” anlamındadır. Bu lafız hem kelime hem ses yapısı hem de anlamıyla, muhataplarda ciddiyet, kesinlik, gerçeklik ve sağlamlık hissi uyandırmaktadır. Kelimenin fonetik yapısında ح/hâ harfi med ile uzun bir süre yükselir, ardından şeddeli ق/kâf harfiyle sert bir şekilde vurgu yapılır ve sonra kapalı te ة/te harfiyle sükûnete kavuşur. Bu kelime, surenin kendisine yüklediği anlamı çok net bir şekilde yansıtır. Başlangıcından sonuna kadar, bu sure insanın hissiyatını çarpar ve onu her an, keskin bir korku, katı bir ciddiyet, korkunç bir azap ve güçlü bir hareketle etkiler. Her bir sahne, birbiri ardına, hissiyatı sürekli olarak uyanık tutar. Korku, azamet, umut ve azap her an iç içe güçlü bir şekilde hissedilir. Dünyada iman eden müttaki ve mümin kul, insan ruhunu sarsan kıyamet sahneleri içinde inkârcıların başına gelenleri görünce, neredeyse kurtuluş umudunu yitirecek gibi olur. İşte tam bu hengâmede mümin kulun amel defteri sağ tarafından verilince o kadar büyük bir sevinç ve mutluluk yaşar ki hissettiği bu büyük sevinç en uyumlu ses ile هَاؤُمْ اقْرءُوا كِتَابِيَهٗ “İşte amel defterim alın, okuyun.” der. Onun bu sevinci, هَاؤُمْ kelimesinin derinliğindeki rahatlatıcı seste, onun yüzündeki gülümsemede hayal edilebilir. Amel defteri sağ tarafından verilen kişi korkunç sahneler ve ıstıraplardan sonra, derin bir nefes alıp içten bir rahatlama hisseder. Bu rahatlama, uzun bir bekleyişin ardından sesin rahatlatıcı etkisiyle birlikte uzar. O, artık korkacak hiçbir şey olmadığını ismi fiil olan هَاؤُمْ lafzıyla büyük bir sevinçle ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in edebî tasvirine önem veren müfessirlerden Seyyid Kutub'un (ö. 1966), el-Hâkka 19. ayetin tefsirindeki şu ifadeleri bu durumu desteklemektedir:

Bu ayette gösterilen sahne, o zorlu günde kurtulan (mümin) kişinin sahnesidir. O, kalabalıklar arasında büyük bir coşkuyla koşar, sevinç yüreğini doldurur, diline hâkim olamaz ve “Alın, okuyun kitabımı!” diye haykırır. Sonra sevinçle hatırlar ki, aslında kurtulacağına inanmazdı; hatta hesabın sıkı bir şekilde sorulacağını bekliyordu...⁷¹

2.6. Helümme/هَلُمَّ

هَلُمَّ/helümme kelimesi hakkında iki görüş vardır. Birincisi, bu lafız Hicaz ehlinin kullanımında هَلُمَّ/hazırla, getir, اَعْطِ/ver ve أَقْبِل_/yönel gibi manalar ifade eden emir manasında ismi fiildir. Onların kullanımında kendisine zamir bitişmez. Müfret, tesniye cemi, müzekker ve müennes eşittir. İkinci

⁶⁸ el-Hâkka 69/19.

⁶⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 6/82.

⁷⁰ el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, thk. İbrahim Semsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 4/413.

⁷¹ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2003), 6/3681.

Müslümanları savaştan caydırmak ve engellemek için gösterdikleri çabayı Allah Teala'nın bildiğini kesin ifadelerle ortaya koymuştur.

Bu ayetteki **هَلُمَّ** "Bize gelin/bize katılın." ifadesi münafıkların Hendek Gazvesi'nde Müslümanları cihattan alıkoymak ve engellemek için söyledikleri sözlerdendir. Bir önceki paragrafta ele alınan En'âm suresi 150. ayetteki kullanımın aksine **هَلُمَّ** lafzı burada lazım fiil manasını içermektedir. Zemahşerî, bu ayetteki **هَلُمَّ** kelimesinin Hicaz ehlinin kullanımına göre **قَرَّبُوا** /kendinizi bize yaklaştırın manasında ismi fiil olduğunu söylemiştir.⁷⁹ el-En'âm 6/150. ayette olduğu gibi bu ayette de **هَلُمَّ** ismi fiili ivedilik ifade etmektedir. Ayetin son kısmı olan **وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا** "Zaten onlardan, (sizinle birlikte) savaşa pek azı katılır." ya da "İşte bunlar, (sizinle birlikte) savaşa pek az katılırlar." cümlesi **هَلُمَّ** lafzındaki ivedilik manasını desteklemektedir. Müslümanları cihattan caydırmak isteyen münafıklar göstermelik olarak savaşa kısa bir süre katılıp, sonra geri çekilmektedirler. Caydırmak istedikleri kişilerin de kendilerine acele bir şekilde katılmaları için sarih emir cümlesi olan **يَأْتُوا أَنْفُسَكُمْ** yerine kendi emellerine uygun kelime olan **هَلُمَّ** lafzını kullanmışlardır.

2.7. Heyte/هَيْتَ

Mücâhid (ö. 721/103), bu kelimenin teşvik etmek ve yönlendirmek anlamında Arapça bir kelime olduğu görüşündeyken,⁸⁰ Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), aslının Mısır Kıpti dilinden menkul olduğunu iddia etmiştir.⁸¹ Ferrâ, bu kelimenin aslının Havran ehlinin lügati olup sonradan Mekke ve civarında kullanıldığı görüşündedir. Ebû 'Ubeyde ise **هَيْتَ**/heyte lafzının **تَقَرَّبَ**/yaklaş, haydi, gelsene emir fiili manasında olduğunu söylemiştir.⁸² Süyûtî (ö. 1505/911) el-İtkân'da **هَيْتَ**/heyte lafzının, **عَزَّ**/hızlı ol ya da **بَادِرْ**/acele et, yapiver manalarını ifade eden ismi fiil olduğunu bildirmiştir.⁸³ Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de Yûsuf suresi 23. ayette şu şekilde yer almıştır: **وَرَأَوْتَهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ**: "Evinde bulunduğu kadın, onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kapattı ve 'Haydi gel!' dedi. O da 'Hâşâ, Allah'a sığınırım! Kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zalimler iflah olmaz!' dedi."⁸⁴ Köle olarak bulunduğu evin hanımı Hz. Yusuf'a âşık olup ondan murat alıp birlikte olma planları yaptı. Kapıları kilitleyip **هَيْتَ** "Haydi gel, yaklaş!" diyerek kendisini ona teslim etmek istedi. Ancak iffet ve ismet sahibi Hz. Yusuf, iradesine ve duygularına hâkim olarak Allah'a sığınıp onun haram kıldığı bir şeyi yapmayacağını bildirerek teklifi reddetti. Daha sonra da ev sahibinin kendisinin efendisi olduğunu, ona karşı böyle bir ihanette bulunamayacağını söyleyerek teklifi reddetti.

Müfessirler, bu ayetteki **هَيْتَ** ifadesinin kıraati konusunda farklı vecihler olduğuna yer vermişlerdir. İbn Cinnî (ö. 1002/392), bu kıraat vecihleri içinden en güzelinin "he" ve "te" nin fethası, "ye" nin sükûnu ile **هَيْتَ** olduğunu söylemiştir.⁸⁵ Taberî, bu ifadenin **تَقَرَّبَ**/yaklaş, **أَدْنُ**/yakın ol ve **هَلُمَّ**/haydi gel manalarını ifade ettiğini söylemiştir. Bu kıraat vecihlerinden biri de hemze ile **هَيْتَ** /hi'tü lek olup manasının da **هَيْتَ**/senin için hazırlandım olduğuna yer vermiştir.⁸⁶ Bu kelime hakkında Mâtürîdî'nin yorum şu şekildedir: **هَيْتَ** ifadesi aslı itibarıyla Arapça bir

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/57.

⁸⁰ Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, 5/328.

⁸¹ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l'ayn*, thk. Muhammed Mehdi el-Mahzûmî (Bagdat: Dâru'r-Reşîd, 1982), 4/81.

⁸² Ebû 'Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/305.

⁸³ Celâleddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 2/558.

⁸⁴ Yûsuf 12/23.

⁸⁵ Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhtesab* thk. Muhammed el-Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/8-9.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân* 13/71-72.

lafız değildir. Bu kelime kadim kitaplardan alınmıştır. Hz. Yûsuf'u iğfal etmeye çalışan kadının bu sözle neyi kastettiğini de bilmiyoruz. Bazıları onun bu sözle لك تحيات/senin için hazırım manasını kastetmiş olabileceğini söylemişlerdir. Bu ifade Arapların ها أنا لك "Dikkat et, ben seninim." ifadesine benzemektedir.⁸⁷ Bu ayette Hz. Yûsuf'u kendi kötü emellerine davet eden kadının أَفْبِلْ "yönel, اُسْرِعْ hızlı ol جِي gel" gibi sarıh emir fiilleri yerinde lafzı isim manası fiil olan هيت lafzını kullanmasında daha derin ve farklı manalar mevcuttur.

Bu kelimenin fonetiğinde sarıh emir kalıplarında olmayan anlamlara işaret bulmak mümkündür. İsmi fiil olan هيت lafzını oluşturan harflerin vurgu ve tonlamaları ile hareketleri ayette zikri geçen Aziz'in hanımının duyduğu telaş ve aceleye uygun olarak gelmiştir. Cehir sıfatına sahip olan ها harfinin telaffuzu esnasında harfle beraber nefesin akması ve derinden çıkışı, kadının kocasından ya da etrafındaki kimselerden fark edilmemek için duyduğu endişeyi, huzursuzluğu ve aceleci ruh hâlini tasvir ettiği söylenebilir. Yine sakın olan ي harfi rihvet sıfatıyla ses ve nefesin akmasıyla kadının davet ettiği fiilin hemen ve süratli bir şekilde yapılmasına delalet ettiğini söylemek mümkündür. Son olarak, ت harfinin hems sıfatıyla telâffuzu esnasında sesin işitilmemesi veya zayıf işitilmesi ise kadının telaşını ve endişesini belirtmektedir. Bu yüzden, kadının aceleyle söylediği لك هيت ifadesi, gerek içerdiği anlamlar gerekse fonetik açıdan hem onun içinde bulunduğu ruh hâlini hem de istediği fiilin hızlıca yapılmasını içermektedir. Bu fonetik delalet sarıh emir lafızlarında söz konusu değildir.⁸⁸

2.8. Heyhâte/هيهات

هيهات/heyhâte, بَعْدَ/uzak oldu mazi fiili manasında kullanılan ismi fiildir. Bu konuda dilbilimciler ve müfessirler ittifak hâlinindedir.⁸⁹ Kıraat âlimleri ve sözlük bilimciler هيهات lafzında otuzdan fazla kıraat veçhinin olduğunu tespit etmişlerdir.⁹⁰ هيهات lafzı Kur'an-ı Kerim'de el-Mü'minûn suresi 36. ayette هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ "Bu size vaat edilenler gerçek olmaktan çok çok uzak!"⁹¹ şeklinde mükerrer olarak yer almaktadır. Bu ayetten önceki ayetler, tevhit davetini, ahirette tekrar diriltilmeyi ve kendilerine gönderilen peygamberin risaletini inkâr eden kâfirlerin durumunu anlatmaktadır. Onlar, ahirete inanmadıkları için Hz. Peygamber'in haber verdiği ahiret hayatının gerçekleşmekten uzak olduğunu mübalağa, taaccüp ve tekit yoluyla reddetmek için "Bu size söylenenler (ahirette yeniden diriltilmek) gerçek olmaktan çok çok uzak!" dediler.

Zeyd b. Ali (ö. 122/740) bu ayetteki هَيْهَاتَ kelimesini مَا أَبْعَدَ ذَلِكَ/ne kadar da uzak oldu şeklinde taaccüp fiili ile tefsir ederek mübalağa ve hayret manasıyla açıklamıştır.⁹² Ferrâ, kelimeye herhangi bir tekit ya da taaccüp manası yüklemeksizin sadece "uzaklık" anlamını vermiştir.⁹³ Mâtürîdî, هَيْهَاتَ lafzını inkârla birlikte uzaklık manasıyla tevil etmiştir.⁹⁴ Şevkânî (ö. 1250/1834), هَيْهَاتَ lafzının kıraatinde on farklı vecih olduğunu söyledikten sonra ayetteki tekrarın tekit ve mübalağa manası içerdiğini ve بَعْدَ/uzak oldu manasında ismi fiil olduğunu bildirmiştir.⁹⁵ Bu ayette بَعْدَ/uzak oldu mazi fiilinin yerinde mükerrer olarak ismi fiil olan هَيْهَاتَ lafzının kullanılmasında sözlük anlamının

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 2/574.

⁸⁸ Fâtıma Abüzzehe, *Mazâhiru'd-delâle es-savtiyye li esmâ'i'l-efâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 34-35.

⁸⁹ İbnü'l-Hâcib, *Kâfiye*, 61; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/558.; Zemaşşeri, *el-Mufasssal*, 144-145.

⁹⁰ Süyûtî, *Hemu'l-hevâmi*, 3/84.

⁹¹ el-Mü'minûn 23/36.

⁹² Zeyd b. Ali, *Tefsîru garîbü'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Muhammed Yusufüddîn (Haydarabad: Troob Bazar, 2001), 167.

⁹³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/235.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 3/402.

⁹⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 3/257.

ötesinde daha farklı manalara ulaşmak mümkündür. Bu ayette peygamberlerin ölümden sonra dirilişi haber vermelerine karşı, kafirlerin şaşkınlıkları ve hayretleri anlatılmaktadır. Öldükten sonra hesap vermek için yeniden diriltilmek onlar adına büyük bir hayal kırıklığıdır. Bu durumu imkân dışı görerek büyük bir inkâr, hayret ve taaccüp içinde ifade etmek istemişlerdir. Bu şaşkınlıklarını da هَيْهَاتَ lafzını iki kere tekrarlayarak pekiştirmişlerdir.

هَيْهَاتَ kelimesinin ses yapısı ve telaffuzu onların bu inkarlarının ve hayretlerinin derinliğini yansıtmaktadır. هَيْهَاتَ kelimesindeki هاء/ha harfinin boğazın derinlerinden gelen, yumuşak ve hırıltılı bir ses çıkarması söyleyenin büyük bir hayal kırıklığını ve uzak bir ihtimale dair hislerini yansıttığını söylemek mümkündür. Sakin ي/ya harfinden sonra هاء/ha harfinin med ile birlikte derinden tekrar edilmesi, inkârcıların içinde bulundukları umutsuzluğu ve yoğun taaccüp hissine işaret sayılabilir. هَيْهَاتَ kelimesinin sonundaki ت/te harfinin dilin dişlere yakın bölgesinden sert ve ani bir sesle telaffuzu, onların inkarlarındaki şiddeti vurgular gibidir. Bu fonetik yapısıyla iki kere tekrar eden هَيْهَاتَ kelimesi, onların ölümden sonra dirilişe dair güçlü inkârlarını ve bunun imkânsız olduğunu anlatan bir ses yapısına sahiptir. Bu manaları “بَعْدَ” fiilinde bulmak mümkün değildir.⁹⁶

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'in kendine has üsluplarından biri kuşkusuz onun i'câzıdır. “Az lafızla çok mana ifade etmek” anlamında olan i'câzın unsurlarından biri de konuşan kişinin psikolojik durumunu yansıtan ve muhataplar üzerinde önemli etkiler bırakan vurgulu ifade türlerinden biri olan esmâü'l-ef'âldir. Kur'an-ı Kerim'de diğer ifade üsluplarına nispetle daha az kullanılmış olsa da esmâü'l-ef'âl, kendine özgü ifade tarzı ve fonetik yapısıyla geniş anlamlar ve tesirler içermektedir. Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'de kullanılan esmâü'l-ef'âlin içinde yer aldığı ayetin bağlamına göre ifade ettiği anlam alanının geniş ve derinlikli olduğu görülmüştür. Esmâü'l-ef'âlin içerdiği manaları kararlılık, acele davranma, uyarı, hayret, mübalağa, korku ve sevinç olarak özetlemek mümkündür. Bu kullanımlar, konuşanın ve muhatapın konumuna göre şekillenmekte ve hız, kapsayıcılık, dikkat uyarısı gibi çeşitli anlam katmanları oluşturmaktadır. Esmâü'l-ef'âl, manalarını taşıdığı sarıh fiillere nazaran daha vurgulu ve mübalağalı anlamlar içermekle birlikte fonetik yapılarıyla da hem söyleyenin hem de muhatapların içinde bulunduğu duygu ve psikolojik durumu yansıtmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de kullanılan esmâü'l-ef'âl, hem ses ahengini hem de taşıdığı fiil anlamını bir araya getirerek güçlü bir etki oluşturmuştur. Esmâü'l-ef'âlin, Kur'an-ı Kerim'in fonetik i'câzının bir parçası olarak daha geniş ve derinlikli araştırmalara konu olacak mahiyette olduğu söylenebilir.

⁹⁶ Muhammed es-Seyyid Süleyman el-Abd, “Min Suverî'l-i'câzi's-savtiyyi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, *Mecelletü'l-Arabiyye li'l-'ulûmi'l-insâniyye*, 36/9. 1989, 97.

Kaynakça

- Abd, Muhammed es-Seyyid Süleyman. "Min Suverî'l-i câzi's-savtiyy fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm". *Mecelletü'l-arabiyyeli'l-'ulûmi'l-insâniyye*, 36/9 (1989), 72-111. <https://doi.org/10.34120/ajh>.
- Abdullah Cebr, Muhammed. *Esmâü'l-ef'âl ve esmâü'l-esvât fi'l-lügati'l-arabiyye*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1980.
- Arûd, Züheyr Muhammed. "Esmâü'l-ef'âl fi'l-istimâli'l-Kur'ânî". *Mecelletü câmiatü'l-aksâ li'l-ulûmi'l-isaniyye*, 22/2 (2018).1-19. <https://www.alaqa.edu.ps/site>.
- Asutay, M, Mücahit. *Kavram Atlası Arapça I*. ed. Bülent Akot. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Beyzâvî, Nâsuriddîn Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî, 1388/1968.
- Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Zâdû'l-mesîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım. 1983.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, ts.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Bahru'l-muhît*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1432/2010.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l'ayn*. thk. Muhammed Mehdî el-Mahzûmî. 8 Cilt. Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1982.
- Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'ânî'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Galâyînî, Mustafâ. *Câmi'u'd-dûrusi'l-'Arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 2005.
- Güven, Şahin. "Kur'an Dilinin Özellikleri". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Ocak 2012), 7-20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eruidf/issue/5984/79577>.
- Hasen İbrâhim, Meryem. *Esmâü'l-ef'âl beyne'n-nazariyye ve'l-istimâl*. Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Hasen, Abbas. *en-Nahvu'l-vâfî*. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, 15. Basım. 2018.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halîl Aytânî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 6. Basım. 2010.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâât*. thk. Muhammed el-Ata. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn. *Evdaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. 4 Cilt. Mısır: Dâru't-Talâî, 2013.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İbn Sâlih Abdullah. *Delîlû's-sâlik ilâ Elfiyet-i- İbnî Mâlik*. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Müslüm, 2005.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn. *Şerhu'l-Mufasssal*. thk. Ahmed es-Seyyid. 6 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2001.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân. *Kâfiye*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011.
- Karaman, Hayreddin. vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2007. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir>.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen. *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferîd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kü-tübü'l-İlmiyye, 1424/2002.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Büdeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1410/1998.
- Nisâbûrî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd. *Î'câzü'l-beyân 'an meânî'l-Kur'ân*. thk. Ali b. Süleymân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1997.

- Özat, Mehmet Sıdık. *Arap Dilinde İsim-Fiil ve Câmid-Filler*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Öznurhan, Halim. "Kur'an'ın Arap Diline Tesiri". *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*. ed. Mustafa Çağırıcı. 115-145. İstanbul: Kuramer, 2019.
- Radiyyüddîn, Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'r-Radî li Kâfiye İbni'l-Hâcib*. thk. Yahya Beşîr. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1417.
- Râfî, Mustafâ Sâdık. *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1417/1997.
- Samarrâî, Fâzıl Sâlih. *Me'âni'n-nahv*. 4 Cilt. Ürdün: Dâru'l-Fikr, ts.
- Semerkandî. Ebu'l-Leys. *Bahru'l-ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavviz vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Seyyid Kutub. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2003.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osmân. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Hârûn. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Suyûtî, Celaleddin. *Hem'u'l-hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemsüddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Şatıbî, Ebû İshâk İbrahim. *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a*. 2 Cilt. Kahire; Dâru İbn Affân, ts.
- Şevâ, Eymen Abdürezzâk. *Mu'cemü'l-esmâi'l-ef'âl fî'l-lügati'l-arabiyye*. Dıışık: Matbûâtü Mecmei'l-Lügati'l-Arabiyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed Ali. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrahmân 'Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, ts.
- Şirbînî, el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-münîr*. thk. İbrahim Şemsüddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdülmuhsin et-Türkî. 30 Cilt. Kahire: Dâdu Hicr, ts.
- Tûsî, Ebû Cafer Muhammed el-Hasen. *et-Tibtân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habîb. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî, ts.
- Yanık, Nevzat Hafız. *Arap Dilinde İsim Filler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1988. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>.
- Yaşar, Mehmet. "İbn Hazm'ın Kur'an'ın Dil ve Üslûp Özelliklerine Yaklaşımı". *Mütefekkir* 8/15 (Haziran 2021), 165-187. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.939288>.
- Yılmaz, Ali. "Arapça'da İsim Filler" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 379-392. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4306/257509>.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûb b. Ömer. *el-Mufasssal*. thk. Fahr Sâlih. Ammân: Dâru Ammâr, 2004.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an gavâmizi't-tenzîl*. thk. 'Adil Ahmed el-Mevcûd Ali. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Abîkân, 1418/1998.
- Zeyd b. Ali, Ebû'l-Hüseyn. *Tefsîru garîbü'l-Kur'ani'l-mecîd*. thk. Muhammed Yusufüddîn. Haydarabad: Troob Bazar, 2001.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

10. Yıl

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences